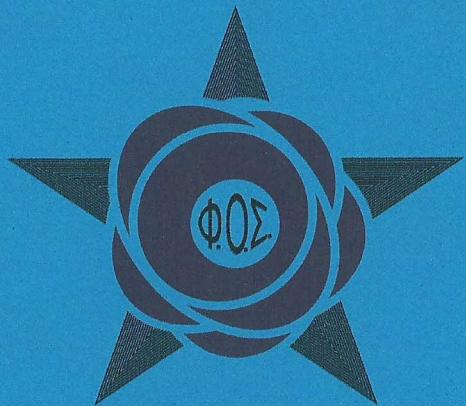

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ
"ΣΥΜΠΟΣΙΟ"

Ta Μυστήρια του Διόνυσου

ΤΑ ΜΥΣΤΗΡΙΑ ΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΟΥ

Το υπάρχον από τη μυθολογική παράδοση γραπτό υλικό για τα μυστήρια του Διόνυσου είναι περίπλοκο, πολύμορφο και εκτεταμένο, λόγω των συναρτόμενων παραστάσεων και μύθων γύρω από την αγαπητή σε όλους τους αρχαίους αυτή θεότητα. Δεν υπάρχει ενιαία μυθοπλαστική πηγή από την οποία να απορρέει η ροή των θρύλων. Άλλα και δεν υπάρχει ενιαία προσωπικότητα αυτού.

Διόνυσος, Ιακχος¹, Βάκχος, Σαβάζιος, Ζαγρεύς είναι διαφορετικές μεταξύ τους μυθολογικές οντότητες που ταυτίζονται σε μία θεία προσωπικότητα.

Οι αρχαίοι μυθογράφοι δεν ήταν σύμφωνοι επί όσων λένε για τον Διόνυσο. Διέδωσαν γι' αυτόν πολλές θαυμάσιες διηγήσεις². Είναι όμως ιστορικά εξακριβωμένο, ότι τα μυστήρια του Διόνυσου εισήχθησαν στην Ελλάδα από τον Μελάμποδα³ και ότι κατά την χρονολογικά απώτατη εποχή προϋπήρχαν στη Φρυγία, τη Θράκη, την Αραβία και τις Ινδίες.

¹Ιακχος – Βάκχος – Δάκχα των Ινδών, ο ισχυρός Άγκνι-
Σόμα.

²Διόδωρος Σικελιώτης

³Ηρόδοτος

Υπάρχουν στις διάφορες διηγήσεις πέντε θεϊκές μορφές καταγόμενες από τη Φρυγία, την Κρήτη, τις Θήβες, την Αίγυπτο και τον Κιθαιρώνα, οι οποίες φέρουν το όνομα του Διόνυσου⁴.

Για την καταγωγή του Διόνυσου στον Ομηρικό ύμνο περί αυτού υπάρχει η εξής προσαγόρευση: "Άλλοι λένε στη Δράκαινα, άλλοι στην από τους ανέμους δερνόμενη Ικαρία, άλλοι στη Νάξο, άλλοι παρά τον Αλφειό πτοταμό με τις βαθείες δίνες σε γέννησε η Σεμέλη, ω ειραφιώτα θείο τέκνο. Άλλοι πάλι σε θεωρούν γεννηθέντα στις Θήβες, ψευδόμενοι. Διότι σε γέννησε ο πατέρας θεών και ανθρώπων, μακράν των ανθρώπων, για να σε αποκρύψει από την Ήρα, με τους λευκούς βραχίονες, εκεί όπου η Νύσα, το υψηλό όρος, κατάφυτο δασών, στη Φοινίκη, πλησίον του πτοταμού της Αιγύπτου"⁵. Σε ορισμένους μύθους ο Διόνυσος αναφέρεται ως δῖς γεννηθείς.

Αυτή η διαδοχική γέννηση του αυτού όντος και η μυθική παράσταση ότι κυήθηκε και γεννήθηκε από ραφή στο μηρό του Δία (ειραφώς), προδίδει Ινδική καταγωγή της θεότητας, καθόσον εκτός της διπλής ενσάρκωσης (αβατάρ), ενυπάρχει και η ομοιότητα προς τη γέννηση του Ινδικού θεού Σόμα, ο οποίος εισήχθη στο μηρό του θεού Ινδρα κατά τις Βέδες⁶.

⁴Κικέρων. Ο Διόδωρος ο Σικελιώτης αναφέρει τρεις Διόνυσους, άλλοι εππά.

⁵Ο ύμνος αυτός αναφέρεται από το Διόδωρο το Σικελιώτη

⁶Ο Σόμα ονομάστηκε Βίνας (*vin* = οίνος), δηλαδή αγαπητός.

Ως θεότης ο Διόνυσος είναι μεταγενέστερος, το δε όνομά του ακούστηκε αργότερα από τα ονόματα των άλλων θεών⁷, για πρώτη φορά στη Δωδώνη. Υπάρχει δε και η παράδοση ότι στη Μήθυμνα της Λέσβου βρέθηκε από αλιείς ξόανο από ελιά, το οποίο δεν μοιάζει με τους Ελληνικούς θεούς⁸, και αυτό ανήκε στον Διόνυσο.

Μυθολογικές πηγές των μυστηρίων. Επικρατέστερος μύθος σχετικά με τον Διόνυσο και τα μυστήριά του είναι ο εξής:

Η Σεμέλη, ωραιότατη κόρη του βασιλιά των Θηβών Κάδμου και της Αρμονίας, γονιμοποιήθηκε από τον Δία ο οποίος κατήλθε προς αυτήν υπό μορφή χρυσής βροχής. Η Ήρα, λόγω ζήλειας, προσέλαβε μορφή τροφού και εμφανίστηκε στην εύπιστη ερωμένη του Δία και την έπεισε να του ζητήσει να εμφανιστεί ενώπιον της με όλη του τη μεγαλοπρέπεια. Η Σεμέλη, χωρίς να υποψιάζεται ότι η τροφός και η Ήρα ήταν το αυτό πρόσωπο, έπεισε στην παγίδα και ζήτησε από τον πατέρα θεών και ανθρώπων την υπόσχεση ότι θα εκπληρώσει κάθε επιθυμία της. Ο Δίας όταν άκουσε ποια ήταν αυτή κατέψυγε σε υπεκψυγές, προσπαθώντας να πείσει τη Σεμέλη να μην επιμείνει. Άλλα αυτή υπήρξε αμετάπτειστη.

Δέσμιος στην υπόσχεσή του ο Ζευς παρουσιάστηκε επιβαίνων άρματος εν μέσω βροντών, αστραπών και κε-

⁷Ηρόδοτος

⁸Παυσανίας

ραυνών. Η Σεμέλη, αιφνιδιασθείσα, τρομοκρατήθηκε και εξέπνευσε⁹. Από τα σπλάχνα της νεκρής ο Ζευς, έλαβε τον άωρο ακόμα καρπό του όρωτά του και τον έραψε στο μηρό του, όπου συνεχίστηκε η κύηση και εξήλθε ο Διόνυσος, γεννηθείς εκ της ραφής. Στο σημείο αυτό του μύθου, υπάρχει παραλλαγή ότι από τους κεραυνούς του Δία κατεκάει το ανάκτορο και το ώριμο στην κοιλιά της Σεμέλης βρέφος, γεννηθέν, σώθηκε από τη Γαία, η οποία το έκρυψε κάτω από τους κισσούς με τους οποίους τύλιξε το ανάκτορο του Κάδμου για να μην καεί¹⁰.

Σύμφωνα με άλλη μυθολογική παράδοση, έχουσα σχέση με τα μυστήρια, ο Διόνυσος γεννήθηκε από την Περσεφόνη, που είχε βιασθεί από τον Δία και ονομάστηκε Ζαγρεύς. Η Ήρα, όταν έμαθε τη γέννησή του, απέστειλε τους Τιτάνες να τον εξοντώσουν. Αυτός μεταμορφώθηκε διαδοχικά σε λέοντα, τίγρη, ίππο και ταύρο, αλλά μάταια.

Οι Τιτάνες τον φόνευσαν και αφού τον τεμάχισαν σε δεκατέσσερα κομμάτια, τα έθεσαν σε χύτρα να βράσουν για να τα φάνε. Άλλα η οσμή του κρέατος που έβραζε τράβηξε τον Δία, ο οποίος αναγνώρισε τις σάρκες του γιου του και διέταξε τον Απόλλωνα να τις θάψει στον Παρνασσό, στους Δελφούς παρά τον τρίποδα της Πυθίας. Κεραυνοβόλησε δε τους Τιτάνες, εξοντώνοντάς τους για το έγκλημά τους. Εν τούτοις η Αθηνά κατόρθωσε να κλέψει από τους Τιτάνες την καρδιά του θύματος, την οποία παρέδωσε

στον Δία, που την κατάπιε και γέννησε δεύτερο Διόνυσο. Στο σημείο αυτό υφίσταται η παραλλαγή ότι την καρδιά κονιοποίησε ο Ζευς και τη σκόνη την έδωσε στη Σεμέλη να την καταπιεί και έτσι έγινε νέα μητέρα του Διόνυσου.

Αλλά και στο περιστατικό της γέννησης του Διόνυσου από το μηρό του Δία υπάρχουν παραλλαγές: ότι ο Ζευς μετά τη γέννησή του, τον παρέδωσε στον Ερμή για να τον αναθρέψει και να τον προφυλάξει από τη μήνη της Ήρας, ότι τον παρέδωσε στον Απόλλωνα ο οποίος εμπιστεύτηκε το νεογέννητο στην αδελφή της Σεμέλης Ινώ και το σύζυγό της Αθάμαντα, στον Ορχομενό, τους οποίους η Ήρα για εκδίκηση τους έκανε να χάσουν το λογικό τους και ο μεν Αθάμας φόνευσε το γιο του Λαέρτη, η δε Ινώ με το άλλο τέκνο της έπεσε στη θάλασσα και πνίγηκε. Ο Διόνυσος διασώθηκε από τον Ερμή, και μεταφερθείς στη Νύσα¹¹, παραδόθηκε στις νύμφες προς φύλαξη.

Στη Νύσα ο θεός μεγάλωσε στις ωραίες πηγές και τα μεγάλα δάση. Αναπταύταν σε σπήλαιο του όρους Ίδη, του οποίου τον θόλο σκέπταζαν κλάδοι παρθενικής αμπέλου. Όταν ο θεός μεγάλωσε άρχισε να τρώει τους καρπούς της και αισθανόταν την ηδονή της μέθης μαζί με τις τροφούς του και τους δαίμονες των δασών, τους κερασφόρους Κενταύρους, τους Πάνες, τους Σάτυρους και τους Σειληνούς.

Ανέβαινε στις κορυφές των βράχων και γέμιζε με τον θόρυβο της χαράς του τα δάση: "βρόμος δ' έχεν άσπετον

⁹Κατά τον Απολλόδωρο τον Αθηναίο, πέθανε κεραυνοβόληθείσα.

¹⁰Ευριπίδη, Φοίνισσαι

¹¹Πιθανώς στη Νάουσα της Νάξου, η οποία σχετίζεται με τις μυθικές παραδόσεις περί Διόνυσου και ονομαζόταν Διονυσιάς.

ύλην", εξ ου ονομαζόταν Βρόμιος και Εύιος. Συναντούσε εχθρούς και φίλους. Στους φίλους χάριζε το ωραίο ποτό, εις δε τους εχθρούς του επέβαλε τη μανία του και την τιμωρία. Με τη δύναμή του υπέταξε όλους τους ανθρώπους.

Άπειρες είναι οι μυθολογικές περιπέτειες του Διόνυσου κατά τη μετέπειτα ζωή του, τις σχετικές με τη διάδοση του οίνου, όπου οργιάζει η φαντασία στις διηγήσεις, τις σχέσεις του Διόνυσου με τον Ικάριο, τον αγώνα του κατά του μυθικού Λυκούργου, τη νίκη του κατά του Πενθέως, την επιρροή του επί των Μαινάδων, το γάμο του με την Αριάδνη στη Νάξο, την αρπαγή του από τους πειρατές, και την εξόντωσή τους, τη νίκη του κατά την Τίτανομαχία, την επαναφορά στη ζωή της μητέρας του Σεμέλης, κλπ.

Επίσης για τα ταξίδια του και τις αποστολές του στην Αφρική, την Ασία, την Αίγυπτο, τη Λιβύη, την Αιθιοπία, τις Αραβικές χώρες μέχρι και τη Λυδία, τη Φρυγία, τη Βακτριανή και τις Ινδίες. Σ' αυτόν αποδίδεται η ζεύξη του Ευφράτη.

Το συμπέρασμα που βγαίνει είναι ότι η θεότητα αυτή είναι πολύμορφη. Ο Διόνυσος είναι θεός αγροτικός, των τέρψεων και των οργίων, ήρωας μεγάλων πράξεων, οδηγητής της ευγενούς δημιουργικής φαντασίας, εμπνευστής της μαντικής, προστάτης της τραγωδίας και των θεαμάτων, ταυτόχρονα δε μάρτυς θνήσκων και ανιστάμενος.

Η λατρεία του στην Αττική και η εισαγωγή της καλλιέργειας της αμπέλου συμβολίζεται από τη μυθική παράδοση ότι στην πολύχνη Ικαρία ή τις Ελευθερές¹² (τοποθεσία

¹²Γι' αυτό ονομάζεται Ελευθερεύς

η οποία ακόμα και σήμερα καλείται Διόνυσος) στους πρόποδες της Πεντέλης, βασίλευε ο Ικάριος με τη Φανοθεία. Αυτόν επισκέφτηκε ο Διόνυσος κατά τα πολλά ταξίδια του και, αφού φιλοξενήθηκε, του δίδαξε την τέχνη της οινοποιίας με την παραίνεση να κρύψει καλά τους ασκούς που περιείχαν το συγκομισθέν υγρό, για να αποφύγει δυστυχία γι' αυτόν και τους υπηκόους του. Άλλα ο Ικάριος λησμόνησε τη σύσταση του Διόνυσου και έτσι οι βοσκοί του, βρίσκοντας τους ασκούς, τους άνοιξαν και, αφού ήπιαν, μέθυσαν και όντες εν κραιπάλη, φόνευσαν το βασιλιά Ικάριο, κρύβοντας το πτώμα του παρά την Άνυρο πηγή και καλύπτοντάς το με λίθους. Η κόρη του Ικάριου Ηριγόνη αναζητούσε περιπλανώμενη τον πατέρα της. Τέλος, η σκύλα της Μαίρα βρήκε το πτώμα του, στη θέα του οποίου η Ηριγόνη, από απελπισία, απαγχονίστηκε αφού κρεμάστηκε από το δέντρο το οποίο κάλυπτε με τη σκιά του τον τάφο του πατέρα της. Οι θεοί, συγκινημένοι, έκαναν την Ηριγόνη και τη σκύλα της αστερισμούς του ουράνιου θόλου.

Ο μύθος αυτός έχει σχέση με τις ιεροτελεστίες και τα μυστήρια του Διόνυσου στην Αττική. Πέρα από την Αττική, τόποι λατρείας του Διόνυσου ήταν η Θράκη, η Θεσσαλία, η Βοιωτία, τα νησιά του Αιγαίου, ο Κιθαιρών, ο Βοιωτικός Ορχομενός και ο Παρνασσός. Στη Ρώμη η λατρεία του Διόνυσου επικράτησε και διαδόθηκε.

Κατάταξη των μυστηρίων του Διόνυσου. Τα σχετιζόμενα με τον Διόνυσο μυστήρια ήταν:

- Τα μικρά και μεγάλα Διονύσια, τα τελούμενα στην Αττική

- Τα Ορφικά μυστήρια, Θρακικής καταγωγής, τελούμενα σε διάφορα μέρη της Ελλάδας
- Τα μυστήρια των Οσίων, τελούμενα στους Δελφούς
- Τα Σαβάζια μυστήρια, τελούμενα στη Ρώμη
- Τα μυστήρια των αδελφοτήτων των Διονυσιακών τεχνιτών, τα οποία εξαπλώθηκαν σε όλο τον αρχαίο κόσμο.

Τα πιο πάνω μυστήρια συσχετίζονται με κοσμικές εορτές και θρησκευτικές τελετουργίες.

Όσον αφορά τα τελευταία καθαρά επαγγελματικού χαρακτήρα, αποτελούν σπουδαίο κρίκο σύνδεσης της αρχαίας με τη νέα μυστηριακή παράδοση.

Τα μικρά και μεγάλα Διονύσια. Τελούνταν στην Αττική και είχαν κοσμικό, θρησκευτικό και μυστηριακό χαρακτήρα.

Τα μικρά Διονύσια τελούνταν κατά το μήνα Ποσειδεώνα (τέλη Δεκεμβρίου με αρχές Ιανουαρίου)¹³ και διακρίνονται στα "κατ' αγρούς" και "κατ' άστυ". Τα πρώτα τελούνταν στην Αθήνα και τους πέριξ δήμους, όπως και στις πολίχνες, είχαν δε λαμπρότατο εορταστικό χαρακτήρα. Στις κοσμικές εκδηλώσεις των αγροτικών περιοχών αναπαρίσταντο διάφοροι μύθοι, επικρατέστερος των οποίων ήταν του Ικαρίου και της Ηριγόνης. Στο δήμο Ικαρίας κρεμούσαν

¹³Σύμφωνα με άλλους, κατά τη φθινοπωρινή ισημερία. Αυτό είναι πολύ πιθανότερο, διότι υπήρχαν και κάλαθοι πλήρεις σύκων κατά τις πομπές.

μικρά ανθρώπινα ομοιώματα από άργιλο ή κερί στα δέντρα, εις ανάμνηση του απαγχονισμού της απελπισμένης Ηριγόνης. Οι εορτές αυτές ονομάζονταν Αιώρα. Επίσης τελούνταν τα Ασκώλια, κατά τα οποία οι αμπελουργοί άλειφαν ασκούς γεμάτους αέρα, με έλαιο και χόρευαν επάνω τους στηριζόμενοι στο ένα πόδι, σε ανάμνηση του θρύλου κατά τον οποίον ο Ικάριος φόνευσε κριό ο οποίος έβοσκε στον αμπελώνα του, και με το δέρμα του κατασκεύασε ασκό επί του οποίου χόρεψε.

Άλλες ανάλογες εορτές ήταν τα Αλώα, τα Αγριώνια, κλπ. Στα κατ' Άστυ Μικρά Διονύσια, η πατροπαράδοτος εορτή ήταν γεμάτη απλή και λαϊκή χαρά. Άρχιζαν με την πομπή των Ληναίων. Επί κεφαλής της πομπής ήταν ένας αμφορέας πλήρης οίνου και ένας κλάδος αμπέλου, ακολουθούσε κριός, τον οποίο κάποιος έσυρε, άλλος με κάλαθο σύκων και τέλος ο φαλλός¹⁴. Οι γυναίκες που συμμετείχαν έφεραν περιδέραιο από το οποίο κρεμόταν εικόνα φαλλού¹⁵. Η τελετή αυτή ονομάζόταν και Θεοίνια. Σε μία σκηνή της κωμωδίας του Αριστοφάνη "Αχαρνείς", παρουσιάζεται αγροτική οικογένεια μεταβαίνουσα τελετουργικά στο βωμό του θεού. Προηγείται η κόρη ως κανηφόρος, φέρουσα το ιερό κάνιστρο, ακολουθεί ο δούλος κρατών τον φαλλό και έπεται ο αρχηγός της οικογένειας Δικαιόπολις ἀδων φαλλικό ἄσμα¹⁶.

¹⁴Πλούταρχος

¹⁵Οι θεσμοφοριάζουσες εξαρτούσαν από το περιδέραιο χρυσό τζίτζικα. Επίσης οι Αιγύπτιες κατά τις εορτές της Ίσιδας έφεραν φαλλό.

¹⁶Για τη σχέση του Διόνυσου με το φαλλό, Παυσανίας, I-19-3

Ως προς τους υποψήφιους προς μύηση από διάφορες διάσπαρτες περιγραφές συνάγεται ότι αυτοί θυσίαζαν χοίρο τον οποίο τεμάχιζαν. Τα τεμάχια μοιράζονταν από τον ιεροφάντη και έπρεπε να φαγωθούν ωμά. Μετά την τέλεση της θυσίας, οι υποψήφιοι μετέβαιναν εις τάξιν λιτανείας στο ναό κρατώντας ανά χείρας κλάδους δέντρων και, ενώ διαρκούσε η πομπή, εκτελούσαν ιερούς χορούς. Νέες κανηφόροι, καλών οικογενειών, έφεραν κάνιστρα ή κίστες εντός των οποίων υπήρχαν οι πρώτοι καρποί, ιεροί πλακούντες, αλάτι και άλλα μυστηριώδη σύμβολα¹⁷. Μετά τις κανηφόρους ακολουθούσε ο ιθύφαλλος εν πομπή φαλλοφόρων που έψελναν φαλλικά άσματα, εστεμμένοι με στεφάνους από κισσό και βιολέτες. Τον ιθύφαλλο κρατούσαν άνδρες μεταμφιεσμένοι σε γυναίκες με προσωπίδες. Ακολουθούσε μεγαλοπρεπής συνοδεία η οποία έσυρε βόες και ταύρους που προορίζονταν για τις θυσίες. Μετά από αυτήν, Βάκχες, εστεμμένες με κισσό και κρατώντας θύρσους και πυρσούς, χόρευαν συνοδεία κροτάλων, κυμβάλων και σείστρων. Με την άφιξή τους στο ναό του Διόνυσου κατά τη νύχτα, τελούνταν οι μυστικές τελετουργίες, σχεδόν όμοιες με τα Ελευσίνια μυστήρια, που ενέπνεαν ιερό τρόμο στους νεόφυτους. Αναπαρίστατο ο μύθος του Διόνυσου που σφαγιάστηκε από τους Τιτάνες. Καθ' όλη τη διάρκεια των δοκιμασιών, ο υποψήφιος έφερε τυλιγμένους στα χέρια και τα πόδια του τεχνητούς όφεις¹⁸. Αυτά είναι όλα όσα

γνωρίζουμε μέσω των αρχαίων αποσπασμάτων. Ακολουθούσαν άφθονες σπονδές, διασκεδάσεις, λαϊκοί αγώνες, πομπές, περιπαικτικοί λόγοι, χυδαιολογία και διάφορες παιδιές. Η πόση νέου οίνου έφερνε τα αποτελέσματά της. Από το ναό παρελάμβαναν το άγαλμα¹⁹ του θεού και το περιήγαν εν πομπή στους αμπελώνες, ενώ όλοι διατελούσαν εν ευθυμίᾳ. Κατόπιν επανέφεραν το άγαλμα στο ναό και αφού έψελναν τον διθύραμβο, επιδίδονταν και πάλι στην οινοποσία, χόρευαν άσεμνους χορούς και έψελναν άσεμνα άσματα, αποδίδοντας στον Διόνυσο την ιδιότητα του κυρίου της πηγής κάθε χαράς και ευθυμίας.

Τα μεγάλα Διονύσια άρχισαν να τελούνται στην Αθήνα από την αρχαιότητα, η μορφή τους όμως ολοκληρώθηκε κατά τον 6^ο π.Χ. αιώνα. Τότε πήραν εξαιρετική λαμπρότητα. Τελούνταν δε σε δύο περιόδους, κατά τον Ανθεστηριώνα (τέλος Φεβρουαρίου με αρχές Μαρτίου) και τον Ελαφηβολιώνα (28 Μαρτίου μέχρι 2 Απριλίου).

Κατά τον Ανθεστηριώνα εορτάζονταν τα Ανθεστήρια, τα οποία διαρκούσαν 3 ημέρες, από 11 – 13 του μηνός. Κατά την πρώτη τελούνταν τα Πιθοίγια, όπου ανοίγονταν οι ασκοί και οι πίθοι και δοκιμαζόταν ο οίνος της τελευταίας εσοδείας. Όλοι οι αγρότες, κύριοι και δούλοι, είχαν το δικαίωμα να δοκιμάσουν το νέο οίνο. Την ημέρα εκείνη όλοι ήταν ίσοι. Την επομένη ο κύριος έλεγε το παροιμιώδες

είναι εικόνα θανάτου και ανάστασης, η δε αλλαγή του δέρματός τους παρουσιάζει τη νέα μορφή του αναγεννόμενου μύστη.

¹⁹Στην Αθήνα ήταν χρυσελεφάντινο, κατασκευασμένο από τον Αλκαμένη.

¹⁷Αριστοφάνη "Ειρήνη"

¹⁸Οι όφεις συμβολίζουν την αναγέννηση του όντος. Λόγω του ότι πέφτουν σε χειμερία νάρκη και αφυπνίζονται την άνοιξη

"Θύραζε, Κάρες, ουκέτι ανθεστήρια". Οι παριστάμενοι και πίνοντες ἐφεραν στεφάνους από άνθη. Η εορτή αυτή κατ' αρχή ήταν αγροτική, μετεβλήθη σε οικογενειακή και, τέλος, σε κοσμική, κατά την οποία στην αγορά δοκιμαζόταν ο οίνος δωρεάν. Οι επιβαίνοντες επί αμαξών αντάλλασαν τολμηρά αστεία με τους παρισταμένους, εξ ου και η διασωθείσα φράση "του ἐψαλλε τα εξ αμάξης".

Κατά τη δεύτερη ημέρα λάμβαναν χώρα τα Χόεια εις ανάμνηση της συγκατάθεσης του Αθηναίου Δημοφώντα να κλείσει μεν τους ναούς διότι είχε αφιχθεί ο Ορέστης να δικαστεί από τον Άρειο Πάγο, για το φόνο της μητέρας του, να παράσχει δε στον αφιχθέντα ξένο την ευκαιρία να συνεορτάσει τα Διονύσια. Διέταξε κατά συνέπεια να τοποθετηθεί πλησίον εκάστου συμμετέχοντος στην εορτή χους (δοχείο) περιέχον τρία λίτρα οίνου. Κήρυξε δε δια των κηρύκων, ότι άμα ηχήσει η σάλπιγγα²⁰ θα ρουφούσαν το περιεχόμενο οι πότες και αυτός που θα άδειαζε τον δικό του πρώτος θα εκλάμβανε ως ἔπαθλο ασκό πλήρη οίνου και στέφανο εκ χρυσού. Μετά τον διαγωνισμό αυτόν οι μετέχοντες αφαιρούσαν τα στεφάνια και διευθύνονταν στο Ναό του Λιναίου, όπου τα παρέδιδαν στην ιέρεια.

Στο εσωτερικό του Ναού τελούνταν οι μυήσεις. Η σύζυγος του άρχοντα βασιλέα, η οποία την προηγουμένη νύκτα είχε θυσιάσει ταύρο, παρίστα τη σύζυγο του Διονύσου με τον οποίο τελούσε ιερό γάμο. Όταν δε αυτή καθόταν επί του καθορισμένου θρόνου, οι λειτουργοί και οι υποψήφιοι αμφοτέρων των φύλων, της απηύθυναν χαιρετισμό "Χαίρε

σύζυγε! Χαίρε νέο φως!". Επακολουθούσε η εισαγωγή των υποψηφίων από τον Πρόναο στο Ναό. Έκαστος δόκιμος υφίστατο τον καθαρμό του πυρός, του ύδατος και του αέρος. Για να συντελεστεί ο τελευταίος, ο δόκιμος ἀρπαζεις ορμώντας από ανυψωμένο σημείο ομοίωμα φαλλού διακοσμημένο με άνθη, το οποίο κρεμόταν από κλάδους πεύκης μεταξύ δύο στηλών. Μετά την καθαρτήριο τελετή, εισαγόταν στο ιερό του Ναού, στεφανωμένος με στέφανο από μυρτιά και καλυμμένος με δέρμα ζέβρας, εκεί δε βρισκόταν προ του αγάλματος του θεού, το οποίο ακτινοβολούσε από φως.

Μετά απ' αυτό η νύμφη βασίλισσα συνοδευόταν από δεκατέσσερις Αθίδες που είχαν εκλεγεί από τον βασιλέα, ονομαζόμενων γεραρών, σε γαμήλια πομπή επιβαίνουσα άρματος και έχουσα παραπλεύρως την εικόνα του Διόνυσου. Η πομπή κατέληγε στον Ληνόν του Διονύσου και η μεν βασίλισσα εισερχόταν στο άδυτο του ναού, οι δε γεραρές κατευθύνονταν σε ισάριθμους βωμούς και τελούσαν θυσίες. Οι θεσμοί της εορτής αυτής ήταν γραμμένοι σε πλάκα ανηρημένη στο Ναό του Διονύσου.

Κατά την τρίτη ημέρα εορτάζονταν οι Χύτροι, τα πήλινα δοχεία εντός των οποίων ψήνονταν κάθε είδους σπόροι, ονομαζόμενοι "πανσπερμίαι", τους οποίους πρόσφεραν στον Διόνυσο και τον Ερμή. Η τελετή αυτή αναφερόταν στον κατακλυσμό, μετά τον οποίο ο Δευκαλίων είχε ψήσει τις προμήθειες που είχαν απομείνει στους επιζήσαντες και τις είχε προσφέρει στον ψυχοπομπό Ερμή. Την ημέρα αυτή στήνονταν επίσης δεκατέσσερις βωμοί, προ

²⁰Αριστοφάνη "Αχαρνείς"

των οποίων επτά άνδρες υποδυόμενοι τους Τιτάνες²¹ και επτά γυναίκες υποδυόμενες τις Τιτανίδες πρόσφεραν θυσία στο θέο του οίνου προς εξιλασμό, για το εις βάρος του διαπραχθέν κατά τη μυθολογική παράδοση έγκλημα²². Την ημέρα των Χύτρων οι Ναοί ζώνονταν με σκοινιά και απαγορευόταν η είσοδος σ' αυτούς.

Στο Ληναίο παρετίθετο γεύμα δωρεάν, μετά το τέλος του οποίου οι συμποσιαστές μεθυσμένοι πήγαιναν στο κέντρο της πόλης ψάλλοντας ύμνους στο Διόνυσο. Μεταμφιέζονταν σε Σάτυρους, Σειληνούς και Πάνες, επιτρεπόταν δε μεταξύ τους κάθε αστεϊσμός. Επικρατούσε άκρα ευθυμία, ανάλογη με τις σημερινές Απόκριες.

Οι ύμνοι ή διθύραμβοι που ψάλλονταν είχαν συντεθεί από τον Λάσο τον Ερμιονέα, διδάσκαλο του Πίνδαρου, και τους Κείους Σιμωνίδη και Βακχυλίδη. Και ο ίδιος ο Πίνδαρος έγραψε Διονυσιακό διθύραμβο στον οποίο ψάλλει τη λαμπρότητα των Αθηνών κατά την εορτή.

Οι διθύραμβοι εξελίχθηκαν σε αναπαραστάσεις, οι αναπαραστάσεις σε θεατρικά έργα και τραγωδίες ή κωμωδίες. Έτσι στην Αθήνα, υπό την αιγίδα του Βάκχου, γεννήθηκαν τα θεάματα και η Ελληνική θεατρική τέχνη. Οι πρώ-

²¹Ο Παυσανίας αναφέρει ότι η φύση των θυσιών αυτών ήταν μυστική. Ο Πλούταρχος, αντιθέτως, βεβαιώνει ότι οι θυσίες συνίσταντο κατ' αρχάς από καρπούς της γης και ιδίως αμπέλου και συκής.

²²Και το τελετουργικό των θυσιών αυτών ήταν καθορισμένο με ειδικό νόμο, ο οποίος ήταν χαραγμένος στη στήλη του Ναού. Δημοσθένης, Κατά Νεάρας

τες μόνιμες παραστάσεις δόθηκαν στο Ναό του Διόνυσου Ελευθερέως.

Κατά τη δεύτερη περίοδο των Μεγάλων Διονυσίων, τελούνταν οι κοσμικές εορτές του Προάγωνος, της Πομπής, του Διθυραμβικού αγώνος, του Κώμου και των Δραματικών παραστάσεων.

Ως προς την εορτή του προάγωνος υπάρχουν ελάχιστες ιστορικές πληροφορίες. Οι αρχαιολόγοι καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι ο προάγων ήταν η πρώτη πράξη της εορτής, κατά την οποία γινόταν η αναγγελία των έργων για τον Διθυραμβικό αγώνα που θα ακολουθούσε και η παρουσίαση των θιάσων και των πτοιητών στο κοινό. Οι πτοιητές και οι ηθοποιοί παρουσιάζονταν ενώπιον του κοινού φέροντες στεφάνους. Στον τελούμενο ανά πενταετία προάγων στη Βραυρώνα, η Αθήνα έστελνε δέκα ιερούς θεωρούς (κριτές).

Η πομπή ήταν μία λιτάνευση του ξόανου του Διόνυσου Ελευθερέως. Κατά την ημέρα της πομπής οι δούλοι αφήνονταν προσωρινά ελεύθεροι. Το ξόανο μεταφερόταν από το Ναό των Λιμνών στο ιερό πλησίον της Ακαδημίας και από εκεί στο Ληναίο. Στην πομπή ηγούνταν οι αξιωματούχοι και ακολουθούσαν οι ιερείς, οι ιππείς, οι πολίτες και οι έφηβοι ένοπλοι. Νέες έπαιρναν τη θέση των κανηφόρων. Ακολουθούσε το ξόανο το οποίο περιστοίχιζαν άνδρες μεταμφιεσμένοι σε Σειληνούς και Σάτυρους και χόρευαν εύθυμους χορούς.

Συγχρόνως απαγγελλόταν ο Κώμος, δηλαδή ο εγκωμιασμός του θεού. Η πομπή σταματούσε σε διαφόρους βωμούς των δώδεκα θεών όπου μαζί με τις θυσίες ψάλλο-

νταν τα εγκώμια του Διόνυσου με διθύραμβους και με τη συνοδεία αυλών.

Η πομπή έφτανε στην εξέδρα όπου βρισκόταν ο μεγάλος βωμός της θυσίας. Εκεί επιτελούσαν νέα θυσία με νέους ύμνους και προσευχές. Ακολουθούσε ο διθυραμβικός αγώνας. Ένας για τους άνδρες και ένας για τους παίδας. Στους νικητές απονέμονταν έπαθλα. Ακολουθούσαν συμπόσια, κατά τα οποία προσφέρονταν γλυκίσματα και οίνος προς τους πολίτες, οι οποίοι ήταν ξαπλωμένοι επί κλάδων κισσού.

Τέλος, ερχόταν η εορτή του αγώνα των Δραματικών παραστάσεων. Σε αυτόν συμμετείχαν ποιητές, που είχαν προκριθεί κατά τον προάγωνα, οι οποίοι παρουσιάζαν τραγωδίες και κωμωδίες, προς τελική κρίση. Οι διαγωνιζόμενοι ήταν ανά τρεις για την τραγωδία και τρεις για την κωμωδία.

Κάθε ποιητής έπρεπε να παρουσιάσει μια τριλογία έργων. Η Ελλανόδικος επιτροπή των κριτών συγκροτείτο από πολίτες εκλεγόμενους δια κλήρου ως εξής:

"Τα μέλη του συμβουλίου των πεντακοσίων, μαζί με τους χορηγούς εξέλεγαν πριν την έναρξη της εορτής από κάθε φυλή ορισμένο αριθμό πολιτών κατάλληλων για το λειτούργημα του κριτή. Τα ονόματα γράφονταν επί κλίρων τοποθετημένων σε δέκα υδρίες που αντιστοιχούσαν με τον αριθμό των φυλών. Οι υδρίες σφραγίζονταν από τους Πρυτάνεις και δίνονταν προς φύλαξη στους θεματοφύλακες της Ακρόπολης. Την ημέρα του αγώνα, ο άρχων ανέσυρε από κάθε υδρία ένα όνομα. Οι έτσι εκλεγμένοι δέκα κριτές, αντιπροσωπεύοντας τις δέκα φυλές, ήτοι ολόκληρη την πολι-

τεία, ορκίζονταν ότι θα έκριναν κατά συνείδηση. Κάθονταν σε ιδιαίτερες θέσεις κατά τις παραστάσεις και ενώ το πλήθος με κραυγές και προτροπές εξέφραζε τις προτιμήσεις του, έκαστος των κριτών έγραψε σε πινακίδα τη σειρά της κρίσης του για τους διαγωνισθέντες. Ακολουθούσε νέα κλήρωση και οι δέκα κριτές συμπτύσσονταν σε πέντε, η ψήφος των οποίων ήταν τελειωτική. Ανακοινωνόταν το όνομα του νικητή, ο οποίος στεφανωνόταν με κλάδους κισσού κατά την ανακήρυξή του.

Τέλος, γίνονταν δημόσια οι ανακοινώσεις των ονομάτων των τέκνων των πεσόντων σε πόλεμο, τα οποία ευρίσκονταν στο θέατρο σε ιδιαίτερες θέσεις, ντυμένα με στολές της πολιτείας. Από τη στιγμή αυτή, θεωρούνταν θετά τέκνα ολόκληρης της πολιτείας. Με την πράξη αυτή έληγαν οι κοσμικές εορτές των Μεγάλων Διονυσίων.

Όσες ημέρες διαρκούσαν οι Διονυσιακές εορτές απαγορευόταν ρητώς δια νόμου κάθε συναλλαγή, αναζήτηση χρέους και κάθε απόφαση εκτέλεσης.

Κατακλείδα των εορτών ήταν τα Πάνδια, προς τιμή του Δία, τα οποία δεν είχαν καμία σχέση με τα Διονύσια.

Τα Ορφικά μυστήρια του Ζαγραίου Διόνυσου

Τα μυστήρια αυτά αποδίδονται στον Θράκα Ορφέα, ο οποίος κατά την παράδοση τα εισήγαγε στην Ελλάδα πολύ πριν την ίδρυση των Αιγυπτιακών μυστηρίων, γι' αυτό και κάποιες φορές αποκαλούνται θρακικά. Ο ιδρυτής είναι μυθικό πρόσωπο στο οποίο ανάγονται πολλοί μύθοι, μεταξύ των οποίων ο σπουδαιότερος είναι η απαγωγή στον Άδη της συζύγου του Ευριδίκης. Στη συνέχεια ο μύ-

Θος λέει ότι αυτός περιφρόνησε τις προκλήσεις των Θρακών γυναικών και κατασπαράχθηκε απ' αυτές, ενώ το κεφάλι, τα μέλη και την λύρα του τα έριξαν στον ποταμό Έβρο. Κατά την πτώση του κεφαλιού και της λύρας, αυτά ήρθαν σε επαφή και η λύρα έβγαλε θρηνητικούς ήχους. Τα τεμάχια του σώματός του ξεβράστηκαν στην Άντισσα της Λέσβου όπου τάφηκαν.

Πρωταγωνιστής των Ορφικών μυστηρίων είναι ο Διόνυσος, ο αποκληθείς αργότερα Φάνης. Είναι, κατά την παράδοση, γιος της Περσεφόνης και του Δία, ή κατ' άλλους της Δηούς και του Διός. Ως θεότης των μυστηρίων ονομαζόταν Ζαγρεύς ή Ζαγραίος ως αγρεύων (=συλλαμβάνων, επιδιώκων) τη ζωή και υπερνικών όλες τις δοκιμασίες. Είναι και πάλι γιος του Δία πάσχων, θανατούμενος και ανιστάμενος, αλλά και μεσάζων μεταξύ του ενός και μόνου θεού και των ανθρώπων.

Κατά τους Ορφικούς:

Ζευς κεφαλή, Διός εκ πάντα τέτυκται
Ζευς πυθμήν, γαίης τε και ουρανού αστερόεντος
Ζευς άρσιν εγένετο, Ζευς άμβροτος ἐπλετο νύμφη
Ζευς πνοή πάντων, Ζευς ακαμάτου πυρός ορυμή
Ζευς πόντου ρίζα, Ζευς Ήλιος η δε Σελήνη.

Το κύριο λοιπόν γνώρισμα της ορφικής διδασκαλίας είναι ο μονοθεϊσμός και ο μεσσιανισμός του γιου του, Διόνυσου. "Εις εστ' αυτοτελής, αυτού δε υπό πάντα τελείται" (Ορφικά, Λ Ι στ.8).

Ο μύθος της θανάτωσης του παιδιού Διόνυσου από τους Τιτάνες αποτελούσε τον κεντρικό θρύλο της μύησης στα ορφικά μυστήρια. Από άποψη τυπικών βρίσκουμε

πολλά κοινά σημεία μύησης με τα Ελευσίνια, ιδίως κατά την περιπλάνηση των υποψηφίων στα υποχθόνια. Άλλα και στα μυστήρια εκείνα λατρευόταν ο Ιακχος, άλλη μορφή του Διόνυσου Βάκχου.

Και στα μυστήρια του Διόνυσου αυτού υφίσταται κατά την προπαρασκευή των υποψηφίων η ωμοφαγία. Θυσιάζοταν ταύρος του οποίου τα τεμάχια έτρωγαν ωμά. Με αυτό υπενθυμιζόταν ο τεμαχισμός του Διόνυσου μετά τον φόνο του από τους Τιτάνες. Γι' αυτό ο Διόνυσος ονομαζόταν Ταυρόκερως και Βούκερως. Ο κερασφόρος ταύρος ήταν μία από τις μορφές του Διόνυσου και, επομένως, οι μυσούμενοι έτρωγαν το ίδιο το σώμα του θεού που έσταζε αίμα, για να εισέλθει συμβολικά στο σώμα τους η ίδια η υπόσταση του θεού. Κατά τη μύηση οι υποψήφιοι στεφανώνονταν με δάφνη και κυπαρίσσι, κρατούσαν όφεις στα χέρια τους και τους τύλιγαν γύρω από τα κεφάλια τους αναφωνώντας: "Υης Άττης Άττης Υης" ή "Ευοί, σαβοί, υές, αττές, υές". Ακολούθως τη νύκτα λούζονταν και αλείφονταν με άργιλο ή πίτουρο και περιβάλλονταν με δέρμα από νεογνό ελάφου, καθώς δε εξέρχονταν από το λουτρό έλεγαν "εγκατέλειψα το κακό και βρήκα το αγαθόν". Από ιστορικές νύξεις μόνον αυτές οι ελάχιστες πληροφορίες υπάρχουν για τα Ορφικά μυστήρια.

Ο Ευριπίδης, στις Βάκχες του, έχει γράψει τον εξής Ορφικό ύμνο προς τον Ζαγρέα σχετικά με τα μυστήρια: "Εις σε κυρίαρχε δημιουργέ της τάξης προσφέρω τη θυσία ταύτη και τη σπονδή, εις σε Ζευ ή Άδη ως κατά την επιθυμία σου σε αποκαλούν. Δέξου την άνευ πυρός θυσία από διαφόρους καρπούς από τα πλήρη καλάθια μας. Συ μεταξύ

των θεών του ουρανού κρατείς ανά χείρας το σκήπτρο του Διός και συ στα υποχθόνια μετέχεις με τον Άδη του θρόνου του. Φώτισε την ψυχή των ανθρώπων, των επιθυμούντων να μάθουν τις δοκιμασίες της πρόσκαιρης ζωής, αποκάλυψε πόθεν έρχονται, ποία η ρίζα των κακών και ποίον από τους ευτυχείς θεούς δέον να εξευμενίσουν δια θυσιών προς απαλλαγή εκ των πόνων".

Οι Ορφικοί ταύτιζαν τις περί τον Διόνυσο μυητικές τελετές τους με αυτές του Αιγύπτιου θεού Όσιρι. Κατά τον Ηρόδοτο, ο Μελάμπους, άνθρωπος σοφός, εισήγαγε τη λατρεία του Διόνυσου στην Ελλάδα από την Αιγύπτιο, αλλά ιστορικά τα Ορφικά μυστήρια είναι αρχαιότερα των Αιγυπτιακών.

Ο άργιλος με τον οποίο αλείφονταν οι υποψήφιοι συμβόλιζε τη μεταμφίεση των Τιτάνων ώστε απρόσκοπτα να πλησιάσουν το νήπιο Διόνυσο, για να τον φονεύσουν, το δε πίτουρο την κονιοποίηση της καρδιάς του φονευθέντος προς αναγέννηση όπως αναφέρεται στο μύθο.

Στην Ορφική μύηση ο υποδυόμενος κατέρχεται στα σκότη του θανάτου, δηλαδή αποθνήσκει και ανίσταται.

Οι Ορφικοί αποτελούσαν αδελφότητα μυστική η οποία λειτουργούσε μεν άνευ νόμιμης προστασίας, ήταν όμως ανεκτή. Τα μέλη της απέκρουνταν την μέσω του ιερατείου λύτρωση και πρέσβευαν ότι δια των τελετών τους ανοίγονταν οι θύρες της ουράνιας ευδαιμονίας. Ισχυρίζονταν ότι ο Ορφισμός ήταν η πηγή των άλλων μυστηρίων. Η μύησή τους ήταν απλή σε εκδηλώσεις μυστηριακές, δεν είχε πομπώδη λαμπρότητα και δεν ήταν κτήμα των προνομιούχων. Γι' αυτό στην ορφική αδελφότητα προσέρχονταν

άνθρωποι κάθε τάξης μέχρι και των φτωχότερων. Κάποιοι συγγραφείς θεωρούν τον Ορφισμό κτήμα των κατωτέρων τάξεων και των αμαθών. Αυτό δε διότι η ερμηνεία του Ορφικού μυστικισμού ήταν καθαρή και απλή, απευθυνόμενη κατ' ευθείαν στην ψυχή και την καρδιά του ανθρώπου.

Οι ιδεαλιστικές τάσεις του Ορφισμού αποκορυφώθηκαν την πρώτη εποχή του Χριστιανισμού. Οι Πυθαγόρειοι και οι Πλατωνικοί επιχείρησαν να συγκρατήσουν δια του Ορφισμού την κατάρρευση του εθνικισμού, επαναφέροντας εν ισχύ τα Ορφικά μυστήρια, μεταβάλλοντας το όνομα του Διόνυσου Βάκχου σε Φάνη, τον μέγιστο ένα και μόνο θεό και φωστήρα της φύσης.

Τα Διονυσιακά μυστήρια των Οσίων στους Δελφούς

Οι ιστορικές πληροφορίες επί των μυστηρίων αυτών είναι πενιχρότατες. Ως γνωστό, κατά τον θρύλο, ο φονευθείς Διόνυσος ετάφη παρά τον τρίποδα της Πυθίας, εντός του Ναού του Απόλλωνα. Εκεί βρισκόταν ο πάσχων θεός κατά τους τρεις μήνες του χειμώνα, εξ ου και αναστελλόταν η λατρεία του Απόλλωνα και επικρατούσε η του Διόνυσου. Από όλη την Αττική όδευαν προς τον Παρνασσό γυναίκες, οι ονομαζόμενες Θυϊάδες.

Εκεί, μαζί με τις γυναίκες των Δελφών τελούσαν την εορτή του Διόνυσου. Ανέρχονταν τις πλευρές του βουνού και έφταναν στις μη χιονοσκεπείς κορυφές, χορεύοντας κατά σταθμούς, έξαλλες δε χαιρετούσαν την επάνοδο του Διόνυσου στη ζωή. Από αυτό συμπεραίνεται ότι οι εορτές αυτές τελούνταν κατά το τέλος του χειμώνα προς την αρχή

της Άνοιξης. Με αυτές εορταζόταν η δεύτερη γέννηση του Διόνυσου.

Οι Θυϊάδες πηγαίνοντας στον Παρνασσό εκτελούσαν εντολές ευλαβών προσκυνητριών. Εκεί, στον τάφο του αναγεννόμενου Διόνυσου, τελούσαν μυστηριακή θυσία και με κραυγές καλούσαν σε ανάσταση τον θεό. Κατά την παράδοση τις εορτές και τις τελετές ίδρυσε ο ίδιος ο Διόνυσος. Οι χοροί των Θυϊάδων γίνονταν τη νύκτα υπό το φως δάδων.

Σχετικά με αυτές τις μυστηριακές εορτές υπάρχει θρύλος, ο οποίος αναφέρεται στις "Βάκχες" του Ευριπίδη. Ο θεός Διόνυσος επισκέπτεται τις Θήβες, μεταμφιεσμένος ως Βάκχος ή ως ενσάρκωση του εαυτού του, και κηρύσσει τη λατρεία του Διόνυσου. Οι θυγατέρες του Κάδμου απορρίπτουν το μήνυμα. Εκείνος τις υπνωτίζει και αυτές, πέφτοντας σε ευλαβή έκσταση, οδεύουν στα όρη για να του εκδηλώσουν τη λατρεία τους με άγριους χορούς. Ενδύονται με δέρματα ζώων, περιζώνονται με όφεις, στεφανώνονται με κισσό και θηλάζουν τα νεογνά των λύκων και των ελάφων.

Ο βασιλεύς των Θηβών Πενθεύς απαγορεύει τη λατρεία ως αντίθετη προς τη λογική, την ηθική και την τάξη, και φυλακίζει τον κήρυκά της. Αλλά πρόκειται περί θεού, ο οποίος με τη θαυματουργή του δύναμη ανοίγει τους τοίχους της φυλακής, εξέρχεται και υπνωτίζει τον βασιλέα.

Υπνωτισμένος ο Πενθεύς ενδύεται ως γυναίκα και ανέρχεται στους λόφους, όπου συναντά τις έξαλλες γυναικες. Οι γυναίκες ανακαλύπτουν το φύλο του και τον διαμελίζουν. Η μητέρα του Πενθέα μαινόμενη κρατάει ανά χείρας

την κεφαλή του γιου της και νομίζοντας ότι κρατεί κεφαλή λέοντος ψάλλει θριαμβευτικό άσμα. Όμως, συνέρχεται βλέπει την κεφαλή του γιου της και εξεγείρεται κατά της Διονυσιακής λατρείας, όταν δε ο Διόνυσος της λέει "Με περιέπαιζες όταν ήμουν θεός, αυτή είναι η ανταμοιβή σου", εκείνη του απαντά: "ο θεός πρέπει να φέρεται ως υπερήφανος άνθρωπος κατά την ώρα του θυμού του".

Κατά τους ιστορικούς, παρά την παρουσιαζόμενη επίδραση των μυστηρίων του Φρυγικού Άττι στα Διονυσιακά Όσια μυστήρια των Δελφών, των οποίων την περιγραφή της μύησης αγνοούμε, διαφαίνεται η προσπάθεια των Ιερέων των Δελφών να απορροφήσουν τα Διονύσια από την Αττική και να θέσουν κάποιο φραγμό στις ελευθεριότητες της Διονυσιακής λατρείας.

Τα Σαβάζια μυστήρια του Διόνυσου

Η προσωνυμία "Σαβάζιος" είναι Φρυγικοθρακικής καταγωγής. Πράγματι, στη Φρυγία και τη Θράκη, υπήρχε θεός με το όνομα αυτό, το οποίο συσχετίζεται με το σανσκριτικό Σαμχάζ και το Ελληνικό "σέβας". Αυτός θεωρείτο θεότης της Σελήνης. Είναι άγνωστο αν πριν δοθεί η προσωνυμία αυτή στο Διόνυσο, λατρεύοταν ιδία Φρυγική θεότητα ή από την αρχή ο Διόνυσος ταυτίστηκε με αυτήν. Οι μυστηριακές τελετές στην Ελλάδα τελούνταν κατά τη νύκτα και ονομάζονταν νυκτάλια. Κατά τον Κικέρωνα οι σαβάζιες εορτές προκάλεσαν την αντίδραση των αρχόντων. Ο διαγόρας απαγόρευσε αυτές τις εορτές στις Θήβες.

Το ίδιο συνέβαινε στη Ρώμη όπου ο Διόνυσος λατρευόταν ως Liber και Pater Liber, έχων και την επωνυμία

Bacchus. Προς τιμήν του Διόνυσου Βάκχου, τελούνταν τα γνωστά Βακχανάλια, τα οποία συνοδεύονταν από εορτές παραδίες των Αθηναϊκών Διονυσίων. Κατά τη διάρκειά τους τελούνταν δημόσια συμπόσια και ακατονόμαστα όργια. Οι έφηβοι που συμπλήρωναν το 17^ο έτος της ηλικίας τους κατά την εορτή, περιβάλλονταν με ανδρική τήβεννο, εγκαταλείποντας έτσι τα παιδικά ενδύματα. Επιχειρήθηκε κατά το 514, από κτίσεως Ρώμης, να εισαχθούν και οι Φρυγικής καταγωγής σαβάζιες εορτές, αλλά ο Γάιος Κορνήλιος Ίσπαλλος, πραίτωρ επί των ξένων, αντιτέθηκε με όλη του τη δύναμη, ενδιαφερόμενος για τα δημόσια ήθη και απαγόρευσε οιανδήποτε συνάθροιση των νεωτεριστών. Εν τούτοις το 566 Έλληνας ιερεύς διέδωσε τα Σαβάζια μυστήρια στην Ετρουρία και, από εκεί, υπό άκρα μυστικότητα εισήχθησαν στη Ρώμη.

Κατά την τέλεση των Σαβαζίων μυστηρίων εμφανιζόταν η παράσταση του Δία υπό μορφή όφεως συμβιούντος με την Περσεφόνη. Η παράσταση αυτή είναι σχετική με τον αστερισμό του Οφιούχου, ο οποίος παρίσταται στον βόρειο ουράνιο θόλο εκτεινόμενος προς την Ελευθέραν (Liboria) ή Περσεφόνη, μητέρα του Βάκχου. Τα μυστήρια διευθύνονταν από ιερείς ονομαζόμενους Βεσσούς ή Βησσούς. Κατά τη μύηση αυτοί κυλούσαν χρυσόν όφι στο στήθος του δοκίμου, ενώ ακουγόταν η επιφώνηση "Ευοί, σαβοί, υές, αττές, υές", η οποία υπήρχε και στα Ορφικά μυστήρια. Δεν υπάρχουν δυστυχώς περισσότερες αυθεντικές πληροφορίες επί των Σαβαζίων.

Τα μυστήρια των αδελφοτήτων των Διονυσιακών Τεχνών

Είναι γενικά παραδεκτό ότι οι λαοί της αρχαιότητας, τις επιστήμες, τις τέχνες και τα χειρωνακτικά ακόμη επιτηδεύματα τα εμπιστεύονταν σε μυστική εκπαίδευση. Οι Αιγύπτιοι την εκπαίδευση αυτή την είχαν αναθέσει στους ιερείς τους, οι οποίοι αποτελούσαν χωριστή τάξη, ασχολούμενοι με τη μετάδοση των ανθρώπινων γνώσεων. Αυτοί υπέβαλαν σε ειδικές μελέτες τους προσερχόμενους προς εκπαίδευση, ανάλογα με την επιστήμη, την οποία θα εξασκούσαν και σε δοκιμασίες που αποσκοπούσαν στην εξακρίβωση της προδιάθεσης και του προσανατολισμού των υποψηφίων προς τη μυστική διδαχή, η οποία έπρεπε να είναι καλυμμένη από το ευρύ κοινό.

Τη μέθοδο αυτή ακολουθούσαν οι Πέρσες, οι Χαλδαίοι, οι Σύροι, οι Ρωμαίοι, οι Γαλάτες, οι Έλληνες, ίχνη της δε βρίσκονται και στα νεώτερα έθνη μέχρι τον 17^ο αιώνα.

Ειδικά, η αρχιτεκτονική, αναγόμενη στη γενική αρχή των νόμων της δομής του σύμπαντος, διδασκόταν μυστικά, ιδίως στους Αιγυπτίους. Έτσι, εκτός της υλικής διδαχής της, αυτή είχε και εσωτερική μορφή από την οποία απέρρεαν οι εμβληματικοί και συμβολικοί τύποι, οι αναφερόμενοι στις μεταλλαγές και αναπλάσεις της φύσης, από τους οποίους προέκυπτε η ακολουθητέα οδός της ερεύνης του αρχικού αιτίου. Όλες οι δοξασίες ευρίσκονταν υπό το πέπλο αλληγοριών μυστηριακών και διδασκαλιών μυστικών. Έτσι ο μυούμενος γινόταν κύριος μιας τέλειας σχηματικής μορφής.

Με τον τρόπο αυτό διαμορφωνόταν από τα ιερατεία μία διακεκριμένη τάξη αποτελούμενη από μύστες, οι οποίοι αρχικά επί των σχεδίων των ιερέων, οικοδομούσαν μνημεία αφιερωμένα στη λατρεία των θεών.

Οι μυστηριακές τελετές και διδασκαλίες στην Ελλάδα και την Αίγυπτο είχαν την αυτή κρυμμένη υπό τους διαφόρους θρύλους παράδοση.

Κατά τον Πλούταρχο, ο Όσιρις και ο Βάκχος ήταν πρόσωπα της ίδιας θεότητας, η Ισις και η Δήμητρα ταυτίζονταν, τα Παμίλια των Αιγυπτίων έγιναν Διονύσια των Ελλήνων και τα Ισιακά είναι ανάλογα προς τα Ελευσίνια.

Δεν είναι λοιπόν απορίας άξιον ότι και οι μυστηριακές οργανώσεις των αρχιτεκτόνων και των τεχνιτών και στις δύο χώρες υπήρχαν παράλληλες και ταυτόσημες.

Τα πρώτα θέατρα στην Ελλάδα κτίστηκαν από τους ιερείς του Διόνυσου. Αυτοί καθιέρωσαν κατά τα μεγάλα Διονύσια τις πρώτες θεατρικές παραστάσεις. Οι επιφορτισμένοι δε αρχιτέκτονες ανήκαν στο ιερατείο δια μυήσεως και ονομάζονταν Διονυσιακοί τεχνίτες ή Διονυσιαστές.

Οι Έλληνες άποικοι στη Μικρά Ασία μετέφεραν μαζί τους τα Διονυσιακά Μυστήρια. Εκεί οι Διονυσιακοί τεχνίτες εξασκούσαν την τέχνη τους και την έφτασαν σε σημείο τελειότητας, όπως μαρτυρούν ακόμα και σήμερα τα μνημεία τα οποία έκτισαν.

Μόνον αυτοί είχαν το αποκλειστικό προνόμιο να κτίζουν ναούς, θέατρα και άλλα δημόσια κτίρια. Με την πάροδο του χρόνου εξαπλώθηκαν και με την ίδια ονομασία εξασκούσαν την τέχνη τους στη Συρία, την Περσία και μέχρι τις Ινδίες.

Οι βασιλείς της Περγάμου καθόρισαν προς διαμονή των Διονυσιακών τεχνιτών την πόλη Τέω. Εκεί αυτοί σχημάτισαν αδελφότητες ονομαζόμενες "κοινές". Προς αναγνώριση μεταξύ τους είχαν ειδικές λέξεις και σημεία αναγνώρισης προερχόμενα από τη μύηση στην τέχνη τους. Κάθε κοινό είχε ίδιον τίτλο, όπως π.χ. "Κοινόν του Αττάλου", "Κοινόν των Εταίρων του Εσχίνου", κλπ. και τελούσε υπό τη διεύθυνση διδασκάλου, με επόπτες που εκλέγονταν ανά έτος. Στις μυστικές τελετές τους χρησιμοποιούσαν τα εργαλεία της τέχνης τους. Σε ορισμένες εποχές συνέρχονταν σε συμπόσια ή γενικές ομηγύρεις και απένεμαν βραβεία στους πιο επιδέξιους εξ αυτών. Οι πλουσιότεροι όφειλαν βοήθεια και συμπαράσταση στους φτωχότερους και γενικά τους εκτός των οργανώσεων πένητες και ασθενείς. Σε εκείνους οι οποίοι διακρίνονταν για αλληλεγγύη και αδελφότητα ανήγειραν επιτύμβια μνημεία, τα οποία σώζονται και σήμερα στα νεκροταφεία του Σιβερχισσάρ και του Ερακί. Πρόσωπα διακεκριμένα, άσχετα προς την οικοδομική, ανακηρύσσονταν πολλές φορές προστάτες ή επίτιμα μέλη και, κατά μία επιτύμβια επιγραφή, ο Άτταλος, ο δεύτερος βασιλεύς της Περγάμου, φέρεται κάτοχος του τίτλου αυτού στην οργάνωση. Κατά τον 3^ο μ.Χ. αιώνα ο Θεόφραστος γράφει: "Σύμφωνα προς τις παραδόσεις της αρχαίας λιθουργικής οι γλύπτες και οι λιθουργοί ταξίδευαν από τη μια στην άλλη άκρη της γης μετά των αναγκαίων εργαλείων για να κατεργάζονται το μάρμαρο, το ελεφαντόδοντο, το ξύλο, το χρυσό και τα άλλα μέταλλα. Τους ναούς ανήγειραν επί θείων υποδειγμάτων". Στη γενέτειρά τους, την Ελ-

λάδα, οι Διονυσιαστές τεχνίτες είχαν οργανωθεί με τον ίδιο τρόπο.

Δεν υπάρχει επίσημη ιστορική πηγή σύνδεσης των ενώσεων των οικοδόμων των Ιουδαίων προς τους ανήκοντες στην αδελφότητα των Διονυσιακών τεχνιτών. Οι Φοίνικες όμως συνδέονταν με αυτούς και κατ' επέκταση οι Τύριοι. Οι τελευταίοι φέρονται να συμμετέχουν στην οικοδόμηση του Ναού του Σολομώντα, ο οποίος φέρει δείγματα παράλληλου αρχιτεκτονικού πνεύματος των Διονυσιακών τεχνιτών, διότι κτίστηκε κατά το υπόδειγμα των Ναών του Ηρακλέους και της Αστάρτης. "Η σχέση των μερών προς αλλήλας", γράφει ο Ιουδαίος Ιώσηππος, "και προς το όλον, οι διαστάσεις του ναού συμβόλιζαν το κοσμικό σύστημα. Οι δώδεκα άρτοι της σκηνής της διαθήκης υπενθύμιζαν τους δώδεκα μήνες του έτους, τα εβδομήντα κηροστάσια της λυχνίας τις εβδομήντα υποδιαιρέσεις των αστερισμών, τα δε επτά κηροστάσια του ιερού κηροπηγίου τους επτά πλανήτες". Ο δε Σολομών στις παροιμίες αναφέρει "η υπέρτατη σοφία έκτισε τον οίκο της και ελάξευσε τις στήλες της".

Οι Διονυσιακοί αρχιτέκτονες παρά το διάταγμα του Θεοδόσιου, το οποίο καταργούσε όλες τις μυστικές εταιρίες και ενώσεις, φαίνεται ότι διατήρησαν τα "κοινά" τους μέχρι τις Σταυροφορίες, οπότε πέρασαν στην Ευρώπη και συνέχισαν τη ζωή τους υπό μορφή μυητικών αδελφοτήτων. Αυτό ακριβώς δέχεται η αυθεντική σχολή της καταγωγής των αδελφοτήτων του Μεσαίωνα, η οποία επεκτείνει την παράδοση μέχρι τις σημερινές μυστηριακές θεωρητικές οργανώσεις.

Γενικά συμπεράσματα και ερμηνείες των Διονυσιακών μυστηρίων

Τα Διονυσιακά μυστήρια είναι πολύμορφα, υποκρύπτουν πολλούς δογματισμούς, πολλούς συμβολισμούς και πολλές θρησκευτικοφιλοσοφικές αρχές, νοητικές και αισθητικές.

Δογματικά ο πολύμορφος αυτός θεός παρίσταται ως αρχικό αίτιο της μεταβολής της ύλης στη φύση. Θρησκειοφιλοσοφικά και εσχατολογικά ως εκδήλωση των φάσεων της πορείας της ψυχής στο ανθρώπινο γένος, νοητικά ως καθοδήγηση του ανθρώπινου πνεύματος στα εξευγενισμένα επίπεδα της ανάτασής του, στις τέχνες δε ως ευγενής έμπνευση του καλού και του ωραίου. Έτσι οι προσωποποίησεις του Διόνυσου δέον να ερμηνευθούν βάσει των πιο πάνω τεσσάρων εκδηλώσεων: της υλικής, της ψυχικής, της πνευματικής και της τεχνικής – αισθητικής.

α) Υλική ερμηνεία. Ο Διόνυσος υπήρξε θεός αγροτικός και φίλος του Ήφαιστου. Εφεύρε την άμπελο, διδάξας τους ανθρώπους την φυτεία της, την καλλιέργεια, τη μεταβολή του χυμού της σε οίνο, και μεταδίδοντας πρόσθετη μυϊκή δύναμη και μέθη στον άνθρωπο. Ως εκ τούτου παρίσταται κερασφόρος, υπό την έννοια του κυρίου της δύναμης και της ισχύος.

Ο Ευριπίδης στις "Βάκχες" του λέει ότι ο γιος της Σεμέλης βρήκε το πποτό αυτό για τους θνητούς, προς κατάπauση της λύπης τους, επιφέρων τη λήθη των καθημερινών θλίψεων, των βασάνων και των πόνων, και παρέχοντάς τους τον ύπνο. Ο Διόνυσος προσωποποιεί τις φάσεις

της βλάστησης, της καρποφορίας και του χειμερινού μαρασμού της αμπέλου. Έχει όμως ως σύμβολο τον αειθαλή κισσό, πλεγμένο με φύλλα αμπέλου στον θύρσο του, συμβολίζοντας με αυτό την αιωνιότητα της βλάστησης.

Η μητέρα του Σεμέλη, η παρθένος γη, γονιμοποιείται με τη θεία επίδραση του νεφεληγερέτου Δία και ενώ εκείνη κατακαίεται από τις ήλιακες ακτίνες, το τέκνο της, το κλίμα εξακολουθεί τη ζωή του, αποκόπτεται και ανακτά νέα ζωή ως χυμός οίνος. Κατά την άνθησή του το κλίμα εκτρέφεται από τις νύμφες, οι οποίες συμβολίζουν την υγρασία. Δια των καταβολάδων του πλανείται προς τις πηγές και τα ρυάκια, και γι' αυτό ο Διόνυσος είναι ήγις (=υγρός).

Ο θεός της αμπέλου συλλατρεύεται με τον Απόλλωνα στους Δελφούς, και είναι φίλος του Ήφαιστου. Έτσι η ουράνια θερμότης μαζί με τη χθόνια συμβάλλουν στη γονιμότητα την απαραίτητη για τη βλάστηση της αμπέλου. Είναι λοιπόν φίλος του πυρός και του φωτός. Το πυρ και το λανθάνον φως διοχετεύεται στις φλέβες των ανθρώπων υπό τη μορφή της δύναμης του οίνου και τους διεγείρει σε γονιμότητα και οργασμό. Αυτό συμβολίζεται στις εορτές του Διόνυσου με την πταρουσία του φαλλού. Το πυρ υπό αλληγορική μορφή εμφανίζεται δια της χρήσης των δάδων και των λαμπτηρίων, κατά τις ιεροτελεστίες. Γι' αυτό ο θεός είναι πανγεννήτωρ, παντεπόπτης και χρυσοφεγγής. Όταν οι άνθρωποι μεθούν το φθινόπωρο, αρχίζουν οι πρώτες καταιγίδες και το εξ ουρανού πυρ φαίνεται υπό μορφήν αστραπών και κεραυνών μετά των βροχών, έτσι είναι πατήρ του πόντου της γης.

Ο χειμώνας είναι εχθρός του, διότι δαμάζει τη βλάστηση και τη νεκρώνει.

Κατά το μύθο της εισαγωγής της αμπέλου, ο Ικάριος παραβαίνει την εντολή της λογικής χρήσης του οίνου και θανατώνεται, η δε κόρη του, Ηριγόνη, κρέμεται από το δέντρο, συμβολίζοντας τον αιωρούμενο βότρυ κατά την εποχή της αρχόμενης μάρανσης των φύλλων της αμπέλου.

Οι αγροτικές εορτές είναι η εκδήλωση της χαράς κατά τον τρύγο, η περιπλάνηση με τους Σειληνούς και τους Σατύρους ανά τα όρη, ο συνεορτασμός των ποιμένων που κατέρχονται από τα όρη μετά των ποιμνίων τους και συναντιούται με τους αγρότες κατά την πόση του νέου οίνου.

Τα παθήματα του Βάκχου αντιστοιχούν προς το πάτημα των σταφυλιών, τα δε Λήναια και Θεοίνια στην καθιέρωση του περιστατικού της αποσφράγισης των βυτίων και την πρώτη κατανάλωση του ζυμωθέντος προϊόντος της αμπέλου.

Η άνοδος των έξαλλων Θυϊάδων προς τα όρη παριστά την άνοδο της βλάστησης στις κορυφές της γης και την εξάπλωση της καλλιέργειας της αμπέλου στην παρθένα φύση.

Τα τελούμενα στον Κιθαιρώνα όργια υπενθυμίζουν την φρυγική καταγωγή του θεού, ο οποίος ταυτίζεται με τον αγροτικό Άττι. Τέλος, τα Σαβάζια την ακολασία στην οποία οδηγεί η κακή χρήση του οίνου.

β) Η ψυχική ερμηνεία.

Γέννηση, συντήρηση, θάνατος, ανάσταση και μετεμψύχωση, αυτός είναι ο κύκλος των διαδοχικών φάσεων της

ψυχής, της περιδινούμενης υπό το νόμο της γήινης ύπαρξης, εκκινώντας από τη μονάδα πάσης της δημιουργίας. Αυτό είναι το δόγμα των Ορφικών, κατά το Νεοπλατωνικό εθνικό φιλόσοφο Πρόκλο. Από τη μία αρχή δημιουργούνται οι θνητοί και εμψυχώνονται. Ο μοναδικός θεός των Ορφικών, ο Ζευς, στέλνει στους ανθρώπους τον Λυσαίο (λυσίπονο) Διόνυσο, για να κατέλθει στα υποχθόνια σκοτάδια του Άδη, στον κόσμο του Θανάτου, για να πάθει και να αναστηθεί. Στη γέννησή του υφίσταται τον κίνδυνο του βρέφους μύστη, του γεννώμενου εξ ασπόρου κυήσεως, με την παράδοση της σύλληψης ως αποτέλεσμα της επίσκεψης της θείας δύναμης εν είδει χρυσής βροχής. Υποκύπτει σε πρόωρο θάνατο για να αποκτήσει νέα γέννηση, κυούμενος στο μηρό του υπερτάτου όντος, το οποίον πλέον συνδυάζει και τις δύο ιδιότητες, του πτατέρα και της μητέρας. Έτσι, "Ζευς ἀρρην ἐγένετο, Ζευς ἀμβροτος ἐπλετο νύμφη, Ζευς πνοή πάντων, Διός δ' εκ πάντα τελείται".

Υπό ανθρώπινη μορφή ο Διόνυσος μεσάζει μεταξύ θεού και ανθρώπων, εικονιζόμενος κατά το ήμισυ θαμμένος στη γη και κατά το άλλο ήμισυ προβάλλοντας πάνω από αυτήν. Με αυτόν τον τρόπο είναι και μεσάζων μεταξύ νεκρών και ζώντων.

Κατά την Ορφική διδασκαλία, η πιο πάνω απεικόνιση, είναι η παράσταση της ψυχής η οποία κατεβαίνει στον Άδη, για να δοκιμαστεί, και επανέρχεται αμέσως σε νέα ενσωμάτωση για να ενταφιαστεί στον τάφο του σώματος, να κολαστεί στην ψευδαίσθηση της ζωής, αλληλοδιαδόχως, μέχρι την τέλεια κάθαρση, οπότε ανακαλείται στη μακαριότητα, απελευθερούμενη τελικά από τη δοκιμασία αυτή. Την

ίδια διδασκαλία βρίσκουμε στην Ινδική Θρησκευτική παράδοση των "αβατάρ" της ψυχής, η οποία οδεύει μέσα από αλλεπάλληλες γήινες δοκιμασίες προς τη νιρβάνα.

Η πάλη του Διόνυσου με τους Τιτάνες και τα παθήματά του αποτελούν τη σύνθεση του κοσμογονικού μυστηρίου. Η ψυχή πλανάται αρχικά στο χάος, όπως ο Ζαγρεύς στα υποχθόνια των Τιτάνων, για να ξαναβρεί μία τάξη στη ζωή.

Οι Τιτάνες είναι τα πνεύματα της αποσύνθεσης, διαλύουν το παν, απομένει όμως η καρδιά, την οποία η Αθηνά επαναφέρει στη ζωή και η νέα εξ αυτής οντότης αναδεικύνεται νικήτρια. Έτσι η ψυχή του ανθρώπινου όντος ενώνεται με τη θεία ψυχή δια του Διονύσου παθούσα, αθλήσασα και νικήσασα.

Ο Ζαγρεύς των Διονυσίων και ο Ιακχος των Ελευσίνων, μία και η αυτή προσωποποίηση του θείου, δια των παθών τους διδάσκουν τους ανθρώπους ότι πέραν του τάφου υπάρχει άφθατος ζωή. Και ο μεν Ζαγρεύς συνεχίζει τη ζωή σε νέες ενσαρκώσεις, ο δε Ιακχος σε μια ζωή αιώνια, αποδεχόμενη την ανταπόδοση αναλόγως του προτέρου βίου της. Άλλα και στις δύο αυτές μυστηριακές περιπτώσεις ενυπάρχει η πίστη προς την αθανασία της ψυχής.

Αυτό εκφράζουν ακόμη τα πανσπέρμια, δηλαδή η θυσία στο βωμό του ψυχοπομπού Ερμή, κατά τις εορτές των Διονυσίων, τα οποία αποτελούν προσφορά χαράς στις ψυχές των νεκρών, αγάπη προς τη σκιά τους και ανάμνηση της προϋπαρξής τους.

Την προσδοκία της ανάστασης συμβολίζουν οι στον Παρνασσό ανερχόμενες Θυιάδες. Οι δάδες και τα φώτα

λάμπουν στα σκότη της γήινης ύπαρξης εν μέσω των ορμών και της ανθρώπινης αμεριμνησίας, που συσκοτίζει τη λογική.

Ο ιδρυτής της Ορφικής λατρείας του Διόνυσου, ο θείος μυσταγωγός των μελωδών, ο Ορφεύς, απωλέσας τη σύζυγό του Ευρυδίκη, είχε τη χαρά να κατέλθει στον Άδη για να την απελευθερώσει. Αλλά, επαναφέροντάς την στη ζωή, παρέβη την εντολή να μην στρέψει τα μάτια του πίσω στο έρεβος. Και την απώλεσε δια παντός. Έτσι, ο θνητός απόλλυται δια παντός την ψυχή του όταν υποκύπτει στις ανθρώπινες αδυναμίες.

Ο Σαβάζιος Διόνυσος είναι επικούριος. Κατά τον Επίκουρο, τον αρνούμενο την ύπαρξη της ψυχής, το μέτρο των τέρψεων παρατείνει την ανθρώπινη ζωή. Γ' αυτό στα Σαβάζια παρίσταται η Περσεφόνη να κρατά τον όφι της αναπαραγωγής του παντός.

Εν αντιθέσει προς αυτούς, οι Ορφικοί δια των δοξασιών τους, που ταυτίζονται προς τις δοξασίες του Πλάτωνα και του Πυθαγόρα, μονομάχησαν με το κύμα του επερχόμενου Χριστιανισμού και υπέκυψαν. Και ο Ορφισμός επέζησε πλέον όχι ως θρησκευτική εκδήλωση, αλλά ως ηθική θεωρία και φιλοσοφία μέχρι των ημερών μας, συνδεόμενη προς τον νικητή της δια του δόγματος της αθανασίας της ψυχής, κυρίως μέσω του Αποστόλου Παύλου και των Νεοπλατωνικών.

γ) Η πνευματική ερμηνεία. Στη Διονυσιακή λατρεία η πνευματική ανάταση είναι έκδηλη και συνυπάρχει με την εορταστική παραφορά. Η ανάταση προκαλεί θαυμάσιες εκ-

δηλώσεις, όπως οι μεγαλοπρεπείς κοσμικές τελετές, η δε παραφορά υπερβατικές ενέργειες πέραν του ορίου του λογικού.

Από τη μια πλευρά είναι ο ύμνος προς τις ηρωικές πράξεις του θεού και από την άλλη η μίμηση της θορυβώδους ζωής του και των μυθολογικών διασκεδάσεών του. Εδώ ευωχίαι, χαρά, συμπαθητική συναισθηματική έκρηξη, ομαδικά συμπόσια, ευάρεστη συναδέλφωση των ανθρώπων σε κοινά συναισθήματα, αναστολή προσωρινή της δουλείας, παύση κάθε καταδίωξης. Εκεί παραλογισμοί, μέθη, ακολασία, μαινόμενος οργασμός, αποχαλίνωση. Και υπεράνω πλανάται ο Διονυσιακός μυστικισμός, ο οποίος επεκτείνεται σε υπερβατική μεταφυσική. Ο τάφος του Διόνυσου ευρίσκεται παρά τον υψηλό τρίποδα της Πυθίας, η οποία μασά τα φύλλα της δάφνης και χρησιμοδοτεί.

Ο θεός των ανθρώπινων συναισθημάτων και των διασκεδάσεων, είναι ταυτόχρονα προστάτης της μαντικής και της μαγείας! Υπό την επιρροή του ευρίσκεται ο προφητικός ενθουσιασμός, τα όνειρα, η ρέμβη, οι ονειροπόλες σκέψεις, η ερωτική μυστικοπάθεια, τα οράματα, η τηλεπαθητική διάθεση, οι δεισιδαιμονίες, η δημιουργική φαντασία και η μυθική έμπνευση.

Μαζί με τον Απόλλωνα είναι κύριοι της λανθάνουσας στον άνθρωπο ενόρασης – της πνευματικής μέθης – η οποία διασπά την υλική υπόστασή του και τον οδηγεί σε εκτός του ζώντος κόσμου εκδηλώσεις. Ο μάντης Τειρεσίας, όταν τον έψεξαν για τους χρησμούς του, είπε "όλοι οι άνθρωποι, υπό οιανδήποτε επήρεια του Διόνυσου, θεωρούνται παράφρονες". Διότι όταν ο άνθρωπος ελευθερώ-

νεται από τα υλικά δεσμά του και τους νόμους της συμβατικής λογικής του θετικισμού, έλκεται από τη δίνη των συναισθημάτων της καρδιάς του και δέχεται την ακτινοβολία των φανταστικών κόσμων. Υπό το κράτος της ακτινοβολίας αυτής αποβαίνει δημιουργός μύθων, πλάστης ιστοριών και διηγήσεων, καλλιτέχνης αριστουργημάτων και συνθέτης τελετουργιών λατρείας. Η θρησκευτικότητα είναι καθρέφτης που παρουσιάζει το είδωλο του δημιουργού παρατηρητή του. Ο προφητικός ενθουσιασμός διασπά το πέπλο του μέλλοντος. Τα όνειρα είναι παραστάσεις που εκκινούν από τον αόρατο κόσμο και δεν υπάρχει θρησκεία η οποία να μην τα αναφέρει ως προειδοποιήσεις πραγματικών συμβάντων. Τα οράματα είναι το προνόμιο των αληθών μυστών. Η ρέμβη είναι ευχάριστη, πνευματική απόλαυση. Η τηλεπαθητική διάθεση αόρατος δεσμός, μεταξύ δύο ζώντων πνευμάτων, οι δεισιδαιμονίες φόβοι ερχόμενοι από το υπερπέραν, και η δημιουργός φαντασία η αστείρευτη πηγή της προόδου.

Η παράσταση της επιβίωσης του Διόνυσου δια της πράξης της Αθηνάς, μαρτυράει την επιζώσα σοφία του μεγαλουργήσαντος ανθρώπου ή και Θεού.

"Ο θεός πρέπει να φέρεται υπερήφανος κατά την ώρα του θυμού του", απαντά η μητέρα του Πενθέα, στις Βάκχες, όταν ο Διόνυσος την ειρωνεύεται για το πάθημά της, διότι δεν του φέρθηκε καλά. Η φράση αυτή, για τους αρχαίους, είναι το άκρον άωτον του υπέρτατου ιδεαλιστικού πνεύματος. Θα την υπερβεί μόνον ο Χριστός με το "Πάτερ, άφες αυτοίς ου γαρ οίδασι τι ποιούσι".

Ο Διόνυσος αποστερήθηκε τους τίτλους του, μαζί με τους άλλους θεούς. Το Διονυσιακό πνεύμα όμως επέζησε μέχρι σήμερα, υπάρχει και θα υπάρχει για όσο υπάρχει ανθρωπότης.

Και θα κλείσω με ένα απόσπασμα από τους Αχαρνείς, του Αριστοφάνη:

"Ελα και σήκω 1ακχε! Τίναξε τις λαμπάδες
όπου στα χέρια σου κρατάς και είναι φλογισμένες.
Φώτισε με λαμπρότητα στο φως της τελετής σου,
ωσάν αστέρι λαμπερό το ιερό λιβάδι".

δ) Η αισθητική ή καλλιτεχνική ερμηνεία. Ο ισχυρισμός ότι το Διονυσιακό πνεύμα επέζησε και θα ζει για όσο υπάρχει ανθρωπότης, που απολαμβάνει τα αγαθά της κοσμοϊστορικής διαθήκης του Διόνυσου, η οποία λίκνισε κατά την εποχή της λατρείας του την τέχνη, δεν χρειάζεται αποδείξεις. Η προσωπίδα του Βάκχου και σήμερα ακόμη είναι το σύμβολο των θεαμάτων υπό οιανδήποτε μορφή από το θέατρο σκιών μέχρι του κινηματογράφου και της τηλεόρασης. Άλλα και εμπνευσμένοι καλλιτέχνες του αιώνα μας, στην εποχή των εορτών του Διόνυσου θα αναχθούν για να σπουδάσουν τους πρώτους κλασσικούς τύπους της μουσικής, της αρχιτεκτονικής και του χορού, της γλυπτικής, της ζωγραφικής, και εν γένει των καλών τεχνών. Στη λατρεία του Διόνυσου ενυπάρχει το σπέρμα της φιλήδονης αγάπης προς το κάλλος και ο προσανατολισμός προς την ιδεώδη έκφρασή του.

Η κωμωδία αναπτύχθηκε από τους ηγούμενους της φαλλικής πομπής, που έψελναν τον κώμο. Όπως γράφει ο

Schure "ήλθε ο Διόνυσος να συγκινήσει την Παλλάδα και η τραγωδία γεννήθηκε στις εορτές των Διονυσίων και έσκαψε το άσυλό της παρά την Ακρόπολη". Καμία πνευματική κληρονομιά δεν παρέμεινε τόσο αδιάφθορη επί τόσο χρόνο. Και ακόμα δεν γέρασε, ούτε θα γεράσει ποτέ, για όσο ζει το ανθρώπινο γένος. Διότι είναι μια διαθήκη κοσμοϊστορική.

Στις κοσμικές εορτές του Διόνυσου ψάλλονταν τα εγκώμια του και ο διθύραμβος. Ο Θέσπις, κορυφαίος του χορού των εγκωμιαστών του, απήγγειλε στην Ικαρία της Αττικής κατά τις αγροτικές εορτές στίχους δικής του έμπνευσης. Με τους συγχορευτές του τους μετέβαλε σε στιχομυθίες, διαλόγους και, τέλος, σε παραστάσεις. Ήτσι σχηματίστηκε ο πρώτος θίασος. Η φήμη του εξαπλωνόταν και τις παραστάσεις του τις επέκτεινε και στις γύρω περιοχές. Για να κινείται προς τις διάφορες Διονυσιακές πανηγύρεις μεταχειρίστηκε ως μεταφορικό μέσο άμαξα στην οποία επιβιβάζε τον θίασό του. Την άμαξα χρησιμοποιούσε ως σκηνή, όμως αποδείχθηκε ανεπαρκής για την κίνηση των υποκριτών του κατά τις παραστάσεις, και έτσι διαρρυθμίστηκε σε ειδικό και κατάλληλο άρμα, επί του οποίου δίδονταν τα έργα, και έτσι εμφανίστηκε το πρώτο πλανόδιο θέαμα στην ιστορία του πολιτισμού. Οι διάφοροι ρόλοι παίζονταν με τόση αληθοφάνεια, ώστε όταν ο θίασος του Θέσπιδος έδωσε παραστάσεις στην Αθήνα, ο Σόλων το θεώρησε δημόσια απάτη και κατήγγειλε τη νέα τέχνη ως ανήθικη (Διογένης Λαέρτιος, Σόλων, ΙΑ). Ο Πεισίστρατος όμως, το 534, έλαβε μέρος προσφέροντας έργο προς παράσταση κατά την εορτή των Διονυσίων, και αυτόν τον μιμήθηκαν

και άλλοι. Κατ' αρχάς το κωμικό δράμα ήταν άσεμνο. Οι υποκριτές έφεραν ουρά τράγου, με τεχνητό εμφανή φαλλό και κέρατα, μέχρι την εποχή του Μένανδρου. Βαθμηδόν εξανθρωπίστηκαν και οι κωμικοί έφεραν μόνο το έμβλημα του φαλλού.

Το 500 π.Χ. τα έργα παίζονταν σε ξύλινα θέατρα. Κατά το έτος αυτό, τα ξύλινα εδώλια επί των οποίων κάθονταν οι θεατές υποχώρησαν και πολλοί τραυματίστηκαν από τον προκληθέντα πανικό, ενώ παίζόταν έργο του Πρατίνου. Τότε οι Αθηναίοι έκτισαν επί της δυτικής πλευράς της Ακρόπολης το πρώτο λίθινο θέατρο, αφιερωθέν στον Διόνυσο. Και αυτό διότι επιμελήθηκαν του κτίσματος οι ιερείς του Διονύσου, με τους Διονυσιακούς τεχνίτες. Το θέατρο αυτό ήταν μεγάλο, περιλαμβάνον σε ημικύκλιο θέσεις για 15.000 θεατές. Στο θέατρο αυτό ο Αισχύλος παρουσίασε τις τραγωδίες του, ο Ευριπίδης και ο Σοφοκλής τα δράματά τους και ο Αριστοφάνης τις κωμωδίες του.

Μέχρι το έτος 380 είχαν παιχθεί στην Αθήνα δύο χιλιάδες έργα.

Τα Διονυσιακά θέατρα, όπως ονομάστηκαν, πολλαπλασιάστηκαν και έχουμε θέατρα στην Ερέτρια, την Επίδαυρο, το Άργος, τη Μαντίνεια, τους Δελφούς, το Ταυρομένιο, τις Συρακούσες, κλπ.

Η διακόσμηση των θεάτρων αυτών έδωσε νέα άλματα στο ρυθμό της αρχιτεκτονικής, το χορό, τη γλυπτική, τη ζωγραφική και τις καλές τέχνες. Και αυτά είναι τα δώρα τα οποία έδωσε και δίνει στον κόσμο η Διονυσιακή λατρεία με τα μυστήριά της.

